

'Vreemdelingen en bijwoners'*

De uitgangspunten van het huidige minderhedendebat zijn dubieus. In de christen-democratische benadering moeten de Bijbelse woorden 'Gij zijt vreemdelingen en bijwoners bij Mij' centraal staan. Mensen hebben hun waardigheid omdat ze door God gemaakt zijn en in relatie staan tot God en elkaar. We moeten streven naar een cultuur waarin centrale waarden worden gedeeld en waarin tegelijk ruimte is voor pluriformiteit. Het wordt tijd voor een gezamenlijke, welwillende en kritische dialoog.

Ik moet steeds weer denken aan een ochtend in juli 1990, toen een dominie in Joegoslavië (in de Vojvodina) aan een kerkelijke commissie van buitenlanders vertelde over de spanningen in Joegoslavië, en ook in zijn dorp waar Hongaren, Serviërs, Kroaten en een aantal moslims leefden - met elk een eigen deel van het dorp en behoud van hun eigen cultuur (schooltjes, winkels, radiozenders, kerken). In zijn dorp was kort tevoren een bijeenkomst over de spanningen georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomst was een man opgestaan, die geroepen had dat gepraat niets hielp, vervolgens een lang en breed mes had getrokken en het omhoog had gehouden met de woorden: "dit is de oplossing voor Joegoslavië". Wij schrokken,

het werd ons vreemd te moede. Die man heeft zijn zin gekregen. Eén oorzaak - naast een aantal andere - van de

etnische conflicten aldaar ligt in een macho-cultuur van jongens met messen op zak. Maar die is er niet alleen in Joegoslavië. Een andere oorzaak ligt in het naast elkaar laten leven van verschillende etnische groepen met behoud van culturele identiteit, zonder sociale integratie.

In het hart van de problematiek ligt het nationalisme. Er zijn twee uitingen van nationalisme. De ene kan gemakkelijk tot etni-

Prof. dr. H.M. Vroom

* Dit artikel is de tekst van de inleiding die werd gehouden op de conferentie 'Investeren in integreren', gehouden op 14 oktober jongstleden te Nieuwegein. Deze conferentie was georganiseerd door het Intercultureel Beraad.

sche zuiveringen leiden: 'ons land voor ons, voor anderen geen plaats!'; de andere vorm van nationalisme leidt tot een keuze voor vreemdelingschap in het land waar men leeft. Sommige Hongaren in Slowakije voelen zich Hongaar en na ruim zeventig jaar nog steeds niet een beetje Slowaak. Maar wat te denken van een (ontwikkelde) vreemdeling die zes jaar in Nederland gewoond heeft en in deze jaren slechts één enkel Nederlands woord heeft geleerd? Oriënteren de diverse allochtone groeperingen in ons land zich op de cultuur van hun oude of op de cultuur van hun nieuwe natie? En nu hebben we het alleen nog maar over allochtonen en niet over autochtonen en de moeilijkheden die zij oproepen.

In een mijnenveld van etnische spanningen, economische ongelijkheid en botsing van culturen moeten we gezamenlijk een weg zoeken. In vergelijking met een aantal omringende landen gaat het in Nederland helemaal niet zo slecht. Maar, al kunnen we relatief tevreden zijn, de problemen zijn ernstig. Daarom is het van groot belang te bepalen welke uitgangspunten richtinggevend zouden moeten zijn voor het 'minderhedenbeleid'. De uitgangspunten die in de debatten hierover gebruikt worden, acht ik nogal dubieus. De christen-democratie moet deze bekritisseren en vervangen door andere. In het eerste deel van mijn betoog bekritisser ik vier centrale beginselen van het debat over minderheden. Vervolgens suggereer ik drie alternatieve beginselen die in het verlengde liggen van de christen-democratische traditie.

Dubieuze beginselen

In het minderheden of pluralisme-debat gaan velen van een aantal dubieuze beginselen uit. Ik noem er vier.

1. *Gelijkheid van culturen*

Het geloof dat de Westerse cultuur de beste cultuur is, is (althans in schijn) weggefallen. De Westerse cultuur kwam onder zware kritiek. Het zou wijs geweest zijn om te concluderen dat de Westerse cultuur zoals elke andere een aantal waardevolle en een aantal kwalijke elementen bevat. Daarvoor zou men echter een maatstaf nodig hebben, maar juist de gedachte aan een maatstaf wantrouwde men. Zo sloeg men door naar massieve oordelen. Vanuit de ene cultuur zou men niets meer over waarden in een andere cultuur kunnen zeggen. Zo kwam men bij cultuurrelativisme uit.¹ Culturen zijn gelijkwaardig, werd het beginsel.

2. *Culturele identiteit*

Vanuit deze uiterst nobele gedachte kunnen we begrijpen dat men over de identiteit van een cultuur ging spreken: culturele identiteit. Ik begrijp niet goed wat dat is. Culturele identiteit is toch niet iets vaststaands? Zoals een mens een levensgeschiedenis doormaakt die haar maakt tot wie ze is, haar identiteit vormt, zo heeft ook een land een geschiedenis van mensen die weggaan en mensen die komen, mensen die sommige dingen van vroeger koesteren en behouden, maar andere tradities laten vallen en soms ook een heel andere richting inslaan? Culturen zijn dynamisch.

Het spreken over 'culturele identiteit' van groepen in de samenleving is onjuist en gevaarlijk als we vergeten dat cultuur steeds verandert, dat de ene cultuur op de andere inwerkt, en dat mensen aan allerlei invloeden blootstaan. Het is een heel vaag begrip. Wat bedoelt iemand er eigenlijk mee? Laten we een eenvoudig voorbeeld nemen: een integere moslim uit een bergstreek

leeft al jaren met vrouw, kinderen en nu ook kleinkinderen in een negentiende-eeuwse wijk in een grote stad in ons land, heeft kantoren schoongemaakt, de straat geveegd en is nu werkloos en arm. Wat kunnen we ermee bedoelen dat hij zijn 'culturele identiteit' heeft behouden? Hopelijk niet dat hij alles nog net zo doet, denkt en voelt als veertig jaar geleden. Dat zou heel ongezond zijn - dat geldt overigens voor ieder van ons. Culturele identiteit is geen ding dat je kunt bewaren. Het gaat om persoonlijke integriteit.

3. *Multiculturele samenleving*

Met de culturele identiteit valt natuurlijk ook het volgende beginsel weg, de multiculturele samenleving, want dat moet toch een samenleving zijn die uit allerlei groepen met een eigen culturele identiteit bestaat. Wat wel kan bestaan, en in Nederland ook sinds lang bestaat, is een pluriforme samenleving: mensen delen genoeg waarden om te weten wat ze aan elkaar hebben en om samen iets te kunnen; verder zijn er allerlei verschillen.

Het begrip multicultureel deugt niet. Een korte omschrijving van 'cultuur' is: het geheel van waarden en normen waar mensen zich voor willen inzetten.² Cultuur is de grondslag van de samenleving. De Nederlandse cultuur bestaat in de waarden en normen waarvoor we ons willen inzetten. Het woord cultuur werd echter ook gebruikt voor gewoonten en waarden van minderheden, zowel voor Turkse moslims als voor Staphorstse christenen - elk met een eigen culturele identiteit. Zo werd Nederland een land vol culturen, een multiculturele cultuur dus. De

gedachte van een multiculturele cultuur is echter even onzinnig als die van een vierkante cirkel.

Mensen hebben hun eigen levensweg. De samenleving is geen smeltkroes (allemaal hetzelfde) en ook geen bundel groepen (multiculturele samenleving) maar een pluriforme samenleving waarin mensen veel delen en ook eigen wegen gaan. Daarmee staan we voor de problematiek van de plurale samenleving: er bestaan allerlei ideeën over het goede leven; het staat mensen vrij daarover hun eigen gedachten te hebben. Als deze ideeën sterk uiteenlopen, staat de samenleving als samenleving onder druk.

4. *Scheiding privé-publiek*

Het gronddogma van de geseculariseerde cultuur is de scheiding tussen privé en publiek. Doordat men het publieke domein zo smal mogelijk maakt, lijkt ruimte voor 'de multi-culturele samenleving' te ontstaan - maar (hier komt de aap uit de mouw) die is dan wel naar de privé-sfeer verbannen. Ideeën over het

goede leven zijn privé - het staat ieder vrij daarover te denken wat men wil. Op het publieke terrein zijn er alleen minimale afspraken met een 'smalle' moraal zonder welke we het niet kunnen doen: eerlijkheid, niets zonder iemands instem-

ming en dergelijke.³ De scheiding privé-publiek is een 'oplossing' voor het probleem van het pluralisme. Wat iemand gelooft en met het eigen leven wil, moet iedereen zelf weten. Je mag het zelf weten zolang niemand er last van heeft.

Religie valt uit de boot, het meest kras in het Franse beginsel *laïcité*. Kras was

**De gedachte van
een multiculturele
cultuur is even
onzinnig als die van
een vierkante cirkel.**

het voorbeeld van Delors, die als voorzitter van de Europese Commissie bekende: Europa heeft een ziel nodig (en daarbij aan geloof dacht), maar er als politicus eigenlijk niets over kon zeggen. Nodig, maar onbespreekbaar. Bezieling, maar voorlopig buiten de orde.⁴

Het dogma van de seculiere staat heeft als effect dat mensen die geloven hun motivatie en hun diepste waarden niet in het publieke domein mogen inbrengen, en daarmee ook hun kritiek op wat gangbaar is niet. Welnu, er wonen in dit land vele honderdduizenden migranten met hun eigen ideeën over wat goed leven is, wat behoort en niet behoort. Vanuit het dogma van de neutrale staat negeert de meerderheid hun ideeën: binnenskamers, privé mogen ze die hebben, maar publiek doen ze er niet toe.

Hieruit blijkt dat de scheiding privé-publiek zoals die vorm krijgt, geen levensbeschouwelijk neutraal beginsel is maar in feite een gesecculariseerd dogma.⁵ De scheiding privé-publiek brengt godsdienst naar de rand van het leven. De scheiding van idealen en bestuur snoert de profeten en dromers de mond: ze mogen met concrete beleidsvoorstellen komen maar over hun grote verhalen moeten ze zwijgen. U kent het wel: 'er zijn alleen kleine verhalen', wat in de liberale samenleving niet méêr betekent dan dat mensen die de dingen anders zien en kritiek hebben hun grote mond moeten houden en dat zeker allochtone medelanders moeten zwijgen over wat hùn leven richting geeft en hoe zij zich hier voelen. Zo gezien zijn de ideeën 'behoud van culturele identiteit' en 'multi-culturele samenleving' een truc om zich de kritiek op de samenleving van het lijf te houden. Zoals folklore mag, mag religie.

De Marokkaanse, Turkse, Surinaamse (en wat niet al) folklore, muziek, kleding en keuken mogen - mits de centrale waarden van de 'vrije' gesecculariseerde samenleving niet worden aangetaast: ieder mag zelf uitmaken hoe hij of zij wil leven (zonder nadere verantwoording).

Inburgeren: werkelijk een nieuw beleid?

De vier principes van het minderhedenbeleid tot nu toe deugen niet. De problemen blijken ernstiger dan gedacht. Ze zijn bekend genoeg: werkloosheid, ledigheid, criminaliteit, verdienen uit handel in nederwiet, enzovoort. Het beleid gaat om. Men spreekt nog van de multiculturele samenleving maar gaat tegelijk over op inburgering.⁶ Investeren in integratie: is dat geen mooi ideaal? Het hangt er helemaal vanaf. Het is heel goed om ervoor te zorgen dat mensen de Nederlandse taal leren spreken, kennis maken met Nederlandse normen en waarden, jongeren van de straat gehouden worden en een perspectief krijgen.

Maar de vraag is aan welke cultuur ze zich moeten aanpassen. Er zijn niet alleen inpassingsproblemen rond migranten, maar er is ook het enorme probleem van de Westerse cultuur zelf die door eenzijdige gerichtheid op economische groei en individuele vrijheid in een culturele crisis terecht komt. Er is niet alleen een probleem met allochtonen, maar ook met autochtonen. De term 'inburgeren' heeft het gevaar in zich van 'aanpassen': van 'jullie' cultuur overstappen naar de 'onze' (alsof die deugt). De echte vraag is wat we kunnen doen om het land leefbaar en de wereld duurzaam bewoonbaar te maken, hoe we dat samen kunnen doen en hoe we daarbij van elkaar kunnen leren.

'Vreemdelingen en bijwoners'

Dan nu een paar bouwstenen voor een christen-democratische benadering van het minderheden- en nationaliteiten-vraagstuk. Ik zal een aantal bijbelse grondnoties noemen die relevant zijn inzake minderheden. Moslims en hindoes zullen naar ik aanneem en hoop wel zo vriendelijk zijn om dit aan te vullen, te nuanceren of wellicht vanuit hun tradities voor een deel bij te vallen. In de boeken van Mozes wordt de houding van Israël jegens de vreemdeling in zijn midden bepaald vanuit de belijdenis dat het joodse volk zelf vreemdeling is geweest in een ver en vijandig land: "Een vreemdeling zult gij niet onderdrukken, noch hem benauwen, want gij zijt vreemdelingen geweest in het land Egypte" (Ex. 22:21 NBC). Na de bekende wetgeving rond het sabbat- en jubeljaar vervolgt het boek Leviticus met woorden namens God: "En het land zal niet voor altijd verkocht worden, want het land is van Mij, en gij zijt vreemdelingen en bijwoners bij Mij" (Lev. 25:23). Al het land waarop wij leven, elk huis waarin wij wonen, elke dijk die onze voorouders hebben aangelegd, - het zijn gaven van God en uiteindelijk Gods eigendom: "Gij zijt vreemdelingen en bijwoners bij Mij". Daarom verplicht Mozes' wetgeving de Israëlieten om de vreemdeling, de wees en de weduwe te ontzien en te steunen. Daarom ook wordt de vreemdeling opgenomen: "Als een onder u geboren Israëliet zal u de vreemdeling gelden, die bij u vertoeft: gij zult hem liefhebben als uzelf, want gij zijt vreemdeling geweest in het land Egypte" (Lev. 19:34). Allen zijn gebonden aan de wet die God geeft: "hetzelfde recht geldt voor de vreemdeling en voor de geboren Israëliet. Ik ben de Here, uw God" (Lev. 24: 22 KBS/NBC).

Het gaat hier niet om vreemdelingen die binnendringen en zich van de oogst meester maken, maar om mensen die op de een of andere manier temidden van de Israëlieten zijn komen te wonen. Voorop staat ootmoed: allen gelijkelijk voor Gods aangezicht. In het Onze Vader staat de bede: "geef ons heden ons dagelijks brood", en niet: "zorg dat we niet met anderen behoeven te delen". Voor een minderhedenbeleid liggen hier aanknopingspunten. Ik noem er drie. Ten eerste de waardigheid en gelijkheid van mensen, geschapen naar Gods beeld en als zijn gelijkenis. Ten tweede het vreemdelingschap: "het land is van Mij". Ten derde het ene recht voor allen.

1. *De menselijke waardigheid*

De waarde van elk mens is gefundeerd in de schepping van de mensen naar Gods beeld en als zijn gelijkenis: "En God schiep de mens naar zijn beeld, naar Gods beeld schiep Hij hem, man en vrouw schiep Hij hen" (Gen.1:27). De mens leeft in relatie tot God en tot medemensen. Een mens is niet een individu dat contacten met anderen aangaat, en ook niet primair een onderdeel van een groep, klasse of collectief, maar persoon binnen de gemeenschap van mensen voor het aangezicht van God. Mensen hebben hun waarde niet van zichzelf - dat verklaart ook waarom niet elke cultuur de waarde van de mens heeft ontdekt. Mensen ontleen hun waarde niet aan zichzelf - of ze geel, bruin of wit gekleurd zijn, geslaagd of mislukt zijn, ze hebben hun waardigheid omdat ze door God gemaakt zijn en in relatie staan tot God en elkaar. Daarom is de mens ook niet de maat van alle dingen; de mens heeft geen ultieme waarde in en op zichzelf; een mens kan zichzelf geen zin geven maar

ontdekt de zin van het bestaan aan waarden buiten zichzelf. De ultieme waarde ligt bij God, die alle dingen gemaakt heeft en ons allen kent en doorgrondt; de Erbarmers, de Barmhartige. Dit beginsel verschilt van het liberale. Onder 'individualisme' verstaat men daar "de opvatting dat ieder mens beschouwd moet worden als een waarde in zichzelf"; de hoogste waarde die men erkent is de individuele waardigheid.⁷ Daarmee echter overspeelt de mens zijn hand: de mens wordt de maat van alle dingen; het narcisme van de Westerse consumptiemaatschappij ligt op de loer. Mensen ontlenuen hun waarde òòk niet aan een collectief. Naar christelijke opvatting is de mens alleen zichzelf in relatie tot God, binnen de gemeenschap. De hoogste waarde is niet de idee van individuele waardigheid, maar de belofte van het Rijk van God, een leven in vrede en gerechtigheid, waar ieder een deel heeft en God alles in allen is.

Hieruit vloeit voort dat men respect heeft voor anderen en naar een werkelijke gemeenschap van mensen streeft waarin gerechtigheid, vrede en solidariteit opbloeien.

2. *Allen vreemdelingen*

'Gij zijt vreemdelingen en bijwoners bij Mij'. Deze bijbelse grondnotie ondergraaft een strikt gebruik van de onderscheiding van autochtonen en allochtonen. Wie hier geboren zijn mogen niet zonder meer aan hun verworvenheden vasthouden. Wie hier gekomen zijn, mogen niet zonder meer aan hun oude culturele identiteit - maar wat was dat ook al weer? - vasthouden. Allen zijn wij vreemdelingen en bijwoners: de aarde is des Heren. Allen zijn wij gehouden om de samenleving te beoordelen vanuit het licht van Gods bedoelingen.⁸

3. *Gelijk recht voor allen*

"Hetzelfde recht geldt voor allen". Binnen de samenleving kan er maar één rechtssysteem zijn, dat gekenmerkt moet worden door de criteria van solidariteit, verantwoordelijkheid, behoeftzaamheid ten aanzien van de natuur en publieke gerechtigheid. Omdat alle burgers gelijkelijk deel hebben aan de samenleving als geheel - met alle lusten en lasten vandien -, moeten ze duidelijk aan dezelfde rechtsregels onderworpen zijn.

Indien inburgering meer betekent dan aanpassing van vreemdelingen aan zoals het hier nu gaat, dan zal de meerderheid zich moeten openstellen voor hun kritiek, ook als die door andere religieuze overtuigingen en culturele achtergronden is ingegeven.

Minderheden en religieuze pluralisme

Dit betekent dat we zullen moeten streven naar een cultuur waarin centrale waarden worden gedeeld en waarin tegelijk ruimte is voor pluriformiteit. Chaos is een vloek, eenvormigheid ook. Ik geef tot slot een overweging over de rol van religieuze overtuigingen binnen de publieke cultuur. Daarbij moeten we bedenken dat ook de diverse christelijke kerken minderheden vormen, ook al hebben ze een andere positie dan de allochtone minderheden. In het westen is het gebruikelijk om kritiek te hebben op landen met een religieuze meerderheid die weinig ruimte laten voor religieuze minderheden. Turkije is een seculiere staat, maar de macht van de islam is groot en christelijke groepen hebben

Westerse landen hebben het moeilijk met religieuze minderheden. De westerse schijnoplossing is dat religie er voor het publieke domein niet toe doet.

het soms erg moeilijk.⁹ In Pakistan probeerde men de shari'a in te voeren.¹⁰ Islamitische landen hebben het moeilijk met religieuze minderheden. Ik hoop dat ik heb duidelijk gemaakt dat ook Westerse landen het moeilijk hebben met religieuze minderheden. De Westerse schijnoplossing is dat religie er voor het publieke domein niet toe doet.¹¹ We zullen de cultuur en de religie van onze nieuwe burgers niet langer mogen doodzwijgen. Hun kritiek op onze open samenleving moet gehoord worden en, wat meer is, verstaan worden. De enige oplossing voor pluralisme is niet de verbanning van ideeën over het goede leven naar het domein van het privé-leven, maar een gezamenlijke, welwillende en kritische dialoog. Daarvoor moeten kaders worden geschapen, zoals een Raad voor Religies en Levensbeschouwingen en imamopleidingen aan brede universiteiten (en niet los van de academies). Als wij elkaar niet leren kennen en respecteren, zullen we, zodra de economie stagneert, de conflicten niet meer kunnen beheersen. Daarom: wederzijdse inburgering, delen van welvaart en werk, aanvaarding van elkaar inclusief onze overtuigingen en werkelijke gesprekken over wat goed is voor allen.

Prof.dr.H.M.Vroom is hoogleraar godsdienstfilosofie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Noten

1. Vgl. de bespreking van cultuurrelativisme bij J. Tennekes, *De onbekende dimensie. Over cultuur, cultuurverschillen en macht*, (Garant: 2e dr. Leuven/Apeldoorn 1992) 185-212.
2. Vgl. A.C.Zijderveld, *De culturele factor. Een cultuursociologische wijzenwijze*, (Lemma: 2e dr. Culemborg, 1988), 33.
3. P. van Tongeren, 'De smalle moraal: pluralisme of uniformiteit?', *ANTW* 80 (1988), 101, stelt dat 'de (smalle) moraal van een (politieke) gemeenschap slechts een projectie is vanuit en een bevestiging van het (brede) moreel ont-

werp van de (of eventueel de meeste) leden van die gemeenschap'.

4. De Europese Commissie probeert er nu toch iets aan te doen met een beurzenprogramma (*Giving a Soul to Europe*) dat reflectie op de ethische en spirituele dimensie van de Europese integratie wil steunen (Europese Commissie, secretariaat generaal, SG-C-1, Interne coördinatie; Rue de la Loi 200, B-1049 Brussel).
5. Vgl. Charles Taylor, 'The Politics of Recognition', in: Ch. Taylor et al., *Multiculturalism* (Princeton University Press: Princeton 1994), 62: 'Liberalism is not a possible meeting ground for all cultures, but is the political expression of one range of cultures, and quite incompatible with other ranges... All this is to say that liberalism can't and shouldn't claim complete cultural neutrality. Liberalism is also a fighting creed'.
6. Zie de artikelenreeks die de afgelopen jaren over het 'minderhedenbeleid in Bestuursforum' is verschenen, met name ook de samenvatting en inventarisatie van problemen door Th. Jansen.
7. *Tussen vrijheidsbeleid en paternalisme*, K. Groenvelde et al. (Felderstichting: Den Haag 1995), 8v.; vgl. E. Bolkestein, 'De liberale moraal hangt af van plaats en tijd', *NRG* 3.12.94: 'Liberale menen... dat individuen uit zichzelf elkaar opzoeken en zich eigener beweging met elkaar verenigen'. Op dit liberale geloof kan men slechts antwoorden: sommigen wel, anderen niet, en: wie met wie?
8. Het Evangelie biedt een kader waarbinnen het menselijke leven wordt geplaatst en een zin ontvangt die het individu en de klasse overstijgt; zie mijn 'De overdracht van waarden en idealen', *CDV* 10/94, 436-439.
9. 'Christians in Turkey and their Relations', *Studies in Interreligious Dialogue* 4 (1994): 42-61.
10. Christine and Charles Amjad-Ali, 'The Shariah Act and the Democratic Process', *Studies in Interreligious Dialogue* 3 (1993): 28-41.
11. Zie ook het bezwaar van W.A. Galston, *Liberal Purposes. Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State* (Cambridge University Press 1991), 279: 'liberal theorists... who deny the very existence of legitimate public involvement in matters such as family stability, moral education, and religion are unwittingly undermining the values and institutions they seek to support'. Religie kan onderdrukkend zijn, de samenleving kan echter niet buiten levensbeschouwelijke tradities. Om beide redenen mag het publieke domein religie niet buitensluiten. Deze lijn treft men in twee bundels die in samenwerking met anderen vanuit de VU-onderzoeksgroep 'Ontmoeting van religies' zijn gepubliceerd. Abdullahi A. An-Na'im et al. (eds.), *Human Rights and Religious Values* (Rodopi: Amsterdam), Grand